

Diogen Laertije

Životi i nauci znamenitih filozofa

(prijevod grčkoga teksta Jakša Bilić)

Matica hrvatska, Zagreb, 2023, 394 str.

Naša kulturna javnost ponovo može imati razloga za zadovoljstvo. Po prvi je put u cijelosti na hrvatski prevedeno kapitalno djelo za proučavanje grčke duhovne povijesti – zbirka životopisa grčkih filozofa izvjesnog Diogena Laertija u deset knjiga. Taj je spis jedinstven po tome što predstavlja jedino sačuvano antičko djelo s prikazom povijesti grčke filozofije. Kao što je to nerijetko slučaj, o autoru možemo zaključivati samo temeljem njegova imena i djela. Je li nadimak Laertije možda nadahnut homerskom formulom $\delta\iota\omicron\gamma\epsilon\nu\acute{\epsilon}\varsigma \Lambda\alpha\epsilon\rho\tau\iota\acute{\alpha}\delta\eta, \pi\omicron\lambda\upsilon\mu\acute{\eta}\chi\alpha\nu \text{ '}\omicron\delta\upsilon\sigma\sigma\epsilon\upsilon$, kojom se npr. Kalipsa i Kirka (*Od.* V, 203; X, 401) obraćaju Laertovu sinu? Upućuje li taj nadimak na Diogenovo rodno mjesto Laert u Kilikiji ili Kariji? O vremenu autorova života također kolaju različite pretpostavke koje ne mogu naći siguran oslonac izvan samoga djela. Na kraju popisa skeptičkih filozofa (IX, 116) spominje se Saturnin, učenik Seksta Empirika, koji se može smjestiti u sredinu 3. st. po. Kr., pa tako barem imamo *terminus post quem* za dataciju autorova stvaralačkog perioda. Doista je paradoksalno da gotovo ništa ne možemo pouzdano znati o životu čovjeka koji je uspio napisati toliko tuđih biografija.

U rukopisima jedan od naslova glasi $\Phi\iota\lambda\omicron\sigma\phi\omega\nu \beta\acute{\iota}\omega\nu \kappa\alpha\acute{\iota} \delta\omicron\gamma\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu \sigma\upsilon\nu\alpha\gamma\omega\gamma\acute{\eta} \tau\acute{\omega}\nu \epsilon\iota\varsigma \delta\acute{\epsilon}\kappa\alpha$, tj. *Zbirka životopisa i nauka filozofa u deset knjiga*. Taj naslov dobro ocrtava djelo kao prilično šaroliku i neuravnoteženu mješavinu biografske i doksoografske građe. Stručnjaci obično primjećuju da je taj silan materijal okupljen nekritički, bez dubljeg razumijevanja te da je u „nerevidiranom stanju”. Prevladava shema kronološkog slijeda vodećih filozofa i njihovih škola. Sve to je također obilno začinjeno anegdotama pa i brojnim pjesničkim sastavima u vidu razmjerno uspelih epigrama. Unatoč svim mogućim prigovorima, Diogenovo je djelo od epohalnog značenja za predaju grčke filozofije sve do danas. Posebno nam je dragocjena

deseta knjiga posvećena Epikuru. Bez nje bi poznavanje epikurovske filozofije bilo kudikamo siromašnije.

Zbog iznimno lošeg stanja rukopisne predaje grčkog teksta dobro kritičko izdanje dugo je bilo *desideratum* među filolozima i filozofima kojima je antička filozofija uži predmet interesa. Još se mladi baselski filolog Friedrich Nietzsche u pismu kolegi Rohdeu 1869. predstavljao kao „budući editor Laertija”. Što se tiče novijih izdanja izvornog teksta, od davne 1964. bio je na raspolaganju tekst što ga je za niz *Bibliotheca Oxoniensis* priredio Herbert Straining Long, no stručnjaci su otpočetak i njime većinom bili razočarani. Nasreću, nedavno smo dobili čak dva djela koja teže popuniti tu bolnu prazninu: Miroslav Marcovich je za renomiranu *Bibliotheca Teubneriana* priredio *Diogenis Laertii Vitae philosophorum* u tri sveska (1999–2002), dok je Tiziano Dorandi 2013. g. za niz *Cambridge Classical Texts and Commentaries* objavio izdanje naslovljeno *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers*. Na tim dvama recentnim izdanjima u pravilu se temelje svi noviji prijevodi.

Diogenovi čitatelji u nas neće više morati posezati za pola stoljeća starim srpskim prijevodom slovenskog filologa Albina Vilhara (1. izd. 1973) koji je lijepim predgovorom upotpunio zagrebački profesor filozofije Branko Bošnjak. Brojnim kasnijim izdanjima i pretiscima Vilharov je prijevod odigrao neprocjenjivu ulogu u obrazovanju naraštaja ljubitelja antike, a posebice studenata grčke filozofije. Odmah po objavljivanju, ta je knjiga bila recenzirana u tek pokrenutom časopisu *Latina et Graeca* (broj 2, 1973).

Treba se također prisjetiti da je 2008. g. u hrvatskom prijevodu Zvonimira Milanovića objavljen izbor od dvanaest životopisa iz Diogenova djela (Diogen Laertije, *Životi i misli istaknutih filozofa: izbor iz djela*, Nova Akropola, Zagreb, 2008, 135 str.).

U sklopu *Filozofske biblioteke Matice hrvatske Aletheia* 2023. g. izišao je napokon integralni hrvatski prijevod Diogenova djela koji potpisuje klasični filolog Jakša Bilić. Knjiga se sastoji od *Sadržaja* (5–8), iza kojeg slijede redom *Predgovor* (9–16), *Bibliografska bilješka* (17), *Prijevod* (19–367), *Kazalo izvora* (369–375) te *Kazalo imena* (377–394).

U *Predgovoru* je prevodilac ne samo izložio prijeporne točke Diogenove biografije, nego i prihvatio kao konačna neka rješenja koja su rezultat recentnih arheoloških nalaza. Ocrtao je kulturnopovijesni kontekst Diogenova vremena, njegove filozofske preferencije, način obrade goleme doksografske građe te stilske postupke. Bibliografska bilješka na jednoj stranici vrlo sažeto predstavlja oba novija kritička izdanja te recentne prijevode na francuski, talijanski, njemački i engleski. Rečeno je da je prijevod izrađen prema kritičkom izdanju Tiziana Dorandija iz 2013. godine, no Vilharov i Milanovićev prijevod nisu spomenuti.

Zadatak koji se postavlja pred prevodioca ovako složenog spisa nije nimalo lagan. Tekst vrvi osobnim imenima, naslovima djela, nabranjem izvora, kronološkim

i geografskim podacima, nejasnim mjestima, tehničkim terminima i filozofskim žargonom najrazličitije provenijencije. Začinjen je stihovima samog autora, brojnih pjesnika, fiktivnim poslanicama, sočnim anegdotama, odajući na svakom koraku svoj kompilatorski karakter. Kroz to jezično i misaono šipražje Bilić se oprezno, ali i odvažno kretao, pazeći da mu prijevod ne sklizne u monotoniju ili ekscentričnost. Stihove nije prevodio u metru, što mu ne treba zamjeriti. Filolozi si nerijetko zadaju pjesničke zadaće kojima, osim možda na mehaničkoj razini, obično nisu dorasli tj. ne postižu željeni učinak. Uz stručne termine i teško prevodive riječi često nalazimo na riječ iz izvornika u zagradi. Takav postupak kod ovako složenog djela ima svoje opravdanje. Npr. „Jednostavni su sudovi niječni (τὸ ἀποφατικόν), poričući (τὸ ἀρνητικόν), lišidbeni (τὸ στερητικόν), priricajući (τὸ κατηγορικόν), odredbeni (τὸ καταγορευτικόν) i neodređeni (τὸ ἀόριστον).” (VII, 68). Nekoga će sigurno zasmetati što se u slučaju uvriježenih gramatičkih termina, poput padežnih naziva, uvode neologizmi što ih je predložio jezikoslovac László Bulcsú, a koji očito nisu zaživjeli: „Zavisni su padeži rodnik (γενική), datnik (δοτική) i vinovnik (αιτιατική).” (VII, 65). Možda će bolje sreće biti riječi koje Bilić predlaže umjesto uobičajenih: Θεογονία – Bogorođe, τὸ παγκράτιον – sveboj, τροπαί – suncovrati, τὰ ὄντα – (ona) jesuća. Posebno je zanimljiv primjer imenice τὰ ζῶα koja se prevodi na više načina: „živa jesuća” (II, 9, 17), „živa bića” (I, 10; II, 16), „(ona) živuća” (III, 15, 72, 74, 81, 107, 108), „životinje” (III, 107).

Ima riječi koje Bilić hotimice ne prevodi, nego ih donosi u transkribiranom obliku, očito pretpostavljajući da u hrvatskom jeziku, odnosno u našem životnom iskustvu nema ničega sličnog: npr. polis, aul, kozmos, politeja i eterolog. Riječju horologiji prevedeno je grč. ὠροσκοπεῖα što zapravo stoji u izvorniku (II, 1). Strani prevodioci nude ipak lakše shvatljiva rješenja: eng. *season-markers*, njem. *Zeitmeßinstrumente*.

Bilić prevodi njegovanim jezikom, hrabro se nosi s jezičnim, misaonim i stilskim izazovima, a katkad kao da želi iznenaditi čitaoca svojim izborom riječi, što je dobra strategija za održavanje koncentracije pri čitanju nerijetko monotonog Diogena.

Navedimo na kraju neke previde/pogreške uočene nakon svojevrstne lektorske sondaže I. knjige. Time nipošto ne želimo umanjiti zasluge prevodioca koji je demonstrirao znatno filološko umijeće i ogroman trud u želji da javnosti približi tako opsežan i kompleksan tekst. Još jednom se pokazuje da je svakom zamašnom prijevodu, po obavljenu poslu, potreban poman pregled jer koncentracija zna popustiti, a tipfeleri su, dobro to znamo, neiskorjenjivi.

- Κυδαθηναίων umjesto Κυδαθηναίων (Uvod, str. 12), ὑποθήκαι umjesto ὑποθήκαι (I, 97).
- καθά φησιν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Μαγικῷ (I, 1) „Tako Aristotel u *Magici...*” Naslov Aristotelova djela je *Magik*, ne *Magika*.

- Φοίνικὰ τε γενέσθαι ᾧ Ὠχον (I, 1) „Spominju se još i Feničanin Moh,...” Ako je prijevod izrađen po Dorandijevu izdanju, Feničanin se zove Oh. Odstupanja od izvornika trebalo bi naznačiti.
- τὸν δὲ Λίνον τελευτῆσαι ἐν Εὐβοίᾳ (I, 4) „Lin je umro u Eubeji...” Na otoku Eubeji.
- Θρηῖκα χρυσολύρην τῆδ' Ὀρφεία Μοῦσαι ἔθαψαν,... (I, 5) „Orfeja Tračkog ovdje Muze pokopaše zlatolirog, ...” (*Anth. Pal. II, 99*). Druga knjiga *Antologije* sastoji se od jednog jedinog epigrama, Kristodorova spjeva; točno mjesto je VII, 617.
- ὅς καὶ ἀναβιώσεσθαι κατὰ τοὺς Μάγους φησὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀθανάτους ἔσεσθαι, καὶ τῶ ὄντι ταῖς αὐτῶν ἐπικλήσεσι διαμενεῖν. (I, 9) „... koji tvrdi da će prema učenju magā ljudi uskrsnuti i biti besmrtni i da će po njihovim molitvenim zazivima [sva] jesuća opstati.” Dorandijevo izdanje ima dativ τῶ ὄντι (zapravo); očito je prihvaćena Dielsova emendacija τὰ ὄντα ([sva] jesuća), samo što nemamo naznaku o tome.
- ὡς φησὶ Μάνεθωσ ἐν τῇ Τῶν φυσικῶν ἐπιτομῇ (I, 10) „... kako navodi Maneton u *Kratkom prikazu fizičara ...*” Prije će biti *Kratak prikaz fizike* (prirodnih pojava, τὰ φυσικά), odnosno kako Škiljan predlaže u *Leksikonu antičkih autora: Prirodoznanstveni sažetak*.
- ὅτι βουλόμενος δεῖξαι ῥᾶον εἶναι πλουτεῖν, (I, 26) „pripovijeda kako je Tal, želeći pokazati da je mudracima lako obogatiti se,” U izvorniku se mudraci ne spominju.
- παρὰ Λεανδρίου λαβῶν τοῦ Μιλησίου. (I, 28) „... preuzevši pripovijest od Milećanina Meandrija.” I ovdje imamo odstupanje od čitanja u Dorandijevu izdanju.
- Θαλῆς με τῶ μεδεῦντι Νείλεω δήμου δίδωσι, τοῦτο δις λαβῶν ἀριστεῖον. (I, 29) „Skrbniku naroda Nileju Tal mene daruje, dvaput me primivši kao odličje.” Skrbnik Nilova naroda, koji na dar prima tronožac je Apolon Didimski, Nilej je mitski utemeljitelj Mileta.
- Θαλῆς Ἐξαμύου Μιλήσιος (I, 29) „Eksimijin sin, Milećanin Tal ...” Talov je otac Eksamija.
- (τοῦτον οἱ περὶ τὸν Εὐδοξὸν ἀντὶ Κλεοβούλου τιθέασι, Πλάτων δ' ἀντὶ Περιάνδρου). (I, 30) „Eudoksovi učenici Mizona ubrajaju u Sedmoricu mudraca umjesto Kleobula, a Platona umjesto Perijandra.” Platon (Mizona) ubraja umjesto Perijandra.
- Δαῖμαχος δ' ὁ Πλαταιϊκὸς (I, 30) „Demarh iz Plateje” Daimah, naravno.
- εἰπεῖν ἄχρηματ' ἄνηρ, πενιχρὸς δ' οὐδεις πέλετ' ἔσλόζ. (I, 31)

‘Novac čini čovjeka (χρήματ’ ἀνὴρ), nitko siromašan nije sretan.’ ἔσ(θ)λός nikad ne znači „sretan” kad se govori o osobi, nego „hrabar, dobar, plemenit, čestit”. Alkej je s Lezba, odatle eolska baritoneza, tj. ἄνηρ.

- καὶ ἀμφοτέροι συνήνεσαν Θαλῆ. ὁ δὲ μετὰ τὴν περίοδον τῷ Διδυμεῖ τίθησιν Ἀπόλλωνι. (I, 32) „I jedni i drugi su se složili da se preda Talu. Ovaj ga je potom posvetio Apolonu Didimskomu.” Izraz μετὰ τὴν περίοδον znači „po ophodnji”, tj. tronožac je kružeći po drugi put došao do Tala.
- Λεάνδριος μὲν γὰρ ἀντὶ Κλεοβούλου καὶ Μύσωνος Λεώφαντον Γοργιάδα, Λεβέδιον ἢ Ἐφέσιον, (I, 41) „Meandrije im naime umjesto Kleobula i Mizona pribraja Leofanta, sina Gorgijadina, Lebedijeve ili Efezijeve, ...” Meandrije umjesto Leandrije, ponovo odstupanje od Dorandijeve čitanja. Leofant je bio sin Gorgijin, iz Lebeda ili Efeza.
- καὶ μεταποίησον, Λιγυαστάδη, ὧδε δ’ αἶειδε· (I, 61) „pjesan svoju preinači, Ligastide, pjevaj ovako:” Ligastide umjesto Ligiastade.
- Θαλῆς Ἐξαμίου (I, 61) „Tal Euksamijin”. Zapravo, Eksamijin sin.
- Κλεόβουλος Ευαγόρου Λίνδιος (I, 89) „Kleobul Euagorov iz Linda na Rodu”: Kleobul Euagorin iz Linda.
- τό τε γὰρ θεῖον καὶ οἱ νομοθέται οὐ καθ’ ἑαυτὰ δύνανται ὀνήσαι τὰς πόλεις, οἱ δὲ αἰεὶ τὸ πλῆθος ἄγοντες ὅπως ἂν γνώμης ἔχωσιν. (I, 64) „Ono božansko i zakonodavstvo ne mogu sami od sebe biti od pomoći polisima, nego oni koji vode mnoštvo onako kako odluče.” Točnije: „Ono božansko i zakonodavci ... uvijek vode mnoštvo...”
- οὐδ’ οἱ ἔμοι ἀμείνους εἰσὶ καὶ ὅσα ἐγὼ ἐνομοθέτησα. (I, 65) „Ni moji sugrađani nisu bili bolji niti su koristile sve odredbe što sam ih za zakon odredio.” οἱ ἔμοι odnosi se na maloprije spomenute zakone, odredbe (οἱ ἔμοι θεσμοὶ, οἱ νόμοι).
- ὅθεν καὶ Δημόδοκος ὁ Λέριος τοῦτο αἰνίττεται λέγων· ἦν τύχης τίνων, δικάζεν τὴν Πριηνίην δίκην. (I, 84)
- „Demodok s Lera o njem zato zagonetno zbori: ‘Sretneš li njih, sudi im kao što sude u Prijeni.’” Otprilike: Ako ikad budeš optužen, brani se na sudu kao (što to čine) u Prijeni.
- ἐποίησε δὲ περὶ Ἰωνίας, ..., εἰς ἔπη δισχίλια. (I, 85) „Napisao je i pjesan ... od dvije stotine stihova o Joniji.” Bijant je napisao dvije tisuće stihova.
- ἐρωτηθεὶς τί ποιῶν ἄνθρωπος τέρπεται, ἔφη, ‘κερδαίνων.’ (I, 87) „Uritan što čini čovjek koji se raduje, reče: ‘Stječe’” Bilo bi znatno jasnije: „Što čovjek treba činiti da bude radostan? Stjecati.”
- Na nekoliko mjesta je riječ ξένος preventa kao „gost” umjesto „gostinski prijatelj” (eng. *guest friend*, njem. *Gastfreund*) (I, 95, 101, 102) pri čemu se gubi iz vida uzajamnost koju implicira stara institucija „gostinskog prijateljstva”, ξενία. Lijepo je to opisao Diogenov engleski prevodilac Stephen White: samo

domaćin (ξένος) može primiti u kuću stranca (ξένος) kao gosta (ξένος) i tako uspostaviti prisan odnos uzajamnog gostinskog prijateljstva, grč. ξενία.

- τούτου ἐστί· μελέτη τὸ πᾶν. (I, 99) „Njegova je izreka: ‘Mari za sve.’ (μελέτη τὸ πᾶν)” Bolje je uvriježeno: Vježba je sve.
- μέμνηται γὰρ αὐτοῦ καὶ οὗτος ἐν τῷ Πρωταγόρα, ἀντὶ Περιάνδρου τιθεὶς αὐτόν. (I, 108) „On ga naime spominje u *Protagori* i stavlja ga na Pizistratovo mjesto [kao jednog od Sedmorice mudraca].” Stavlja ga na Perijandrovo mjesto.
- ἐποίησε δὲ Κουρήτων καὶ Κορυβάντων γένεσιν καὶ θεογονίαν, (I, 111) „Ispjevao je *Rodjenje Kurā i Koribanatā i Bogorođe* od ukupno pet tisuća stihova.” Kureta i Koribanata.
- εἰσὶ δ’ οἱ μὴ κοιμηθῆναι αὐτὸν λέγουσιν, ἀλλὰ χρόνον τινὰ ἐκπατῆσαι ἀσχολούμενον περὶ ρίζοτομίαν. (I, 112) „Neki tvrde da on često ne bi spavao, nego bi [noću] izlazio iz kuće i skupljao korijenje.” Ovdje se zapravo misli na ono znamenito Epimenidovo usnuće koje je trajalo 57 godina; u izvorniku nema riječi „često”.
- προσφερόμενός τε κατ’ ὀλίγον μηδεμιᾶ κενουῖσθαι ἀποκρίσει μηδὲ ὀφθῆναί ποτε ἐσθίων. (I, 114) „... neki pripovijedaju kako je [Epimenid] ..., da je pomalo uzimao od te hrane koja ga je posve prožela te da nikada nije viđen da jede.” Zapravo Epimenid nikad nije viđen da je obavljao veliku nuždu i da je jeo.
- Κρησί τε προειπεῖν τὴν Λακεδαιμονίων ἦτταν ὑπ’ Ἀρκάδων, (I, 115) „Lakedemonjanima je prorekaio poraz od Arkađana.” U Dorandijevu izdanju: Krećanima je prorekaio poraz Lakedemonjana od Arkađana.
- Krivi preračuni olimpijada: (I, 72) ol. 52: 540–536 (umjesto 572–568), (I, 98) ol. 38: 604 (umjesto 628–624), (I, 101) ol. 47: 588–584 (umjesto 592–588), (I, 121) ol. 59: 540–536 (umjesto 544–540).

Nino Zubović